

GHID PRACTIC

Service-Learning în învățământul superior

Elaborarea unui proiect pas cu pas



Imagine generată cu ajutorul inteligenței artificiale prin ChatGPT (OpenAI, 2026)



GHID PRACTIC

Service-Learning în învățământul superior

Elaborarea unui proiect pas cu pas

REZUMAT. Un ghid practic pentru conceperea proiectelor de Service-Learning în mediul universitar, conceput ca resursă pentru abilitarea cadrelor didactice. Acesta combină o abordare teoretică - ce este Service-Learning (învățarea prin serviciu), caracteristicile sale, dinamica sa și ce oferă fiecărei părți implicate - cu un proces de concepere în unsprezece etape, de la identificarea nevoii sociale până la evaluarea procesului de învățare și a serviciului prestat. Toate acestea sub forma unei conversații între cei trei actori care fac posibil procesul de Service-Learning - personalul didactic, organizațiile comunitare și studenții - însoțită de idei-cheie, șabloane și liste de verificare ușor adaptabile la facultatea, programul de studii sau modulul dumneavoastră.

Autori

Conf. dr. Esther García Zabaleta

Universitatea Publică din Navarra (Spania), esther.garciazabaleta@unavarra.es

Conf. dr. David Recio Moreno

Universitatea Publică din Navarra (Spania), david.recio@unavarra.es

Prof. dr. Simona Sava

Universitatea de Vest din Timișoara (Romania), lidia.sava@e-uvt.ro, Coordonatoare de proiect

Lector dr. Andreea Șițoiu

Universitatea Transilvania din Brașov (Romania), andreea.sitoiu@unitbv.ro

Lector dr. Ecaterina Unianu

Universitatea Transilvania din Brașov (Romania), caty.unianu@unitbv.ro

Asist. drd. Oana Bobic

Universitatea de Vest din Timișoara (Romania), oana.bobic@e-uvt.ro

Cum să citezi acest document:

García-Zabaleta, E., Recio-Moreno, D., Sava, S., Șițoiu, A., Unianu, E., & Bobic, O. (2026). *Ghid practic: Service-Learning în învățământul superior. Elaborarea unui proiect pas cu pas*. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.22808723>

Acest ghid este rezultatul proiectului UNITA «Service-Learning as Integrative Pedagogy in Teacher Education – The UNITA PATHWAYS for Authentic Experiences in Communities (SLIPTE)».

Prima ediție: 2026 / Licențiat sub CC BY-NC 4.0

Cuprins

Introducere	1
Înainte de a începe: despre ce este vorba în acest ghid?	4
1. Abordarea teoretică a Service-Learning în învățământul superior	4
1.1. De ce să vorbim despre Service-Learning în mediul universitar?	4
1.2. Ce este, mai exact? Învățarea și serviciul comunitar, inseparabile	6
1.3. Cele trei caracteristici care definesc conceptul de Service-Learning	8
1.4. Patru factori care pun în mișcare Service-Learning	9
1.5. Cele trei etape ale procesului	11
1.6. De unde începem și încotro mergem?	12
1.7. Ce oferă fiecare partener?	14
2. Cum se elaborează un proiect Service-Learning: etape	16
Etapa 1 din 11. Identificarea nevoii sociale	18
Etapa 2 din 11. Definirea serviciului și a sarcinilor acestuia	19
Etapa 3 din 11. Realizarea corespondenței dintre proiect și obiectivele de dezvoltare durabilă	20
Etapa 4 din 11. Stabilirea obiectivelor de învățare	21
Etapa 5 din 11. Proiectarea activităților	23
Etapa 6 din 11. Programarea activităților	24
Etapa 7 din 11. Repartizarea rolurilor către studenți	25
Etapa 8 din 11. Activitatea în parteneriat cu comunitatea	26
Etapa 9 din 11. Ilustrarea rezultatelor obținute	27
Etapa 10 din 11. Diseminarea rezultatelor proiectului	28
Etapa 11 din 11. Evaluare (învățare și serviciu)	29
3. Lista de verificare pentru cele 11 etape	31
4. Șabloane practice	32
4.1. Modelul proiectului Service-Learning în 11 etape	32
4.2. Grila de evaluare pentru Service-Learning (simplificată)	33
5. Întrebări frecvente și mituri despre Service-Learning	33
6. Resurse utile	35
Bibliografie	36

Introducere

Instituțiile de învățământ superior au responsabilitatea din ce în ce mai mare de a răspunde unor provocări sociale, de mediu și economice complexe, pregătind în același timp absolvenți care să fie nu doar competenți din punct de vedere academic, ci și responsabili social, implicați din punct de vedere etic și capabili să contribuie la dezvoltarea durabilă. În acest context, se așteaptă ca universitățile să-și consolideze rolul social prin promovarea unor legături semnificative între învățarea academică, implicarea în comunitate și binele comun (UNESCO, 2024; García-Gutiérrez & Corrales, 2020).

Service-Learning (învățarea prin serviciu) s-a impus ca una dintre cele mai promițătoare abordări pedagogice pentru atingerea acestui obiectiv. Prin integrarea intenționată a învățării academice cu serviciul comunitar, Service-Learning creează oportunități pentru studenți de a aplica cunoștințele de specialitate în contexte autentice, de a-și dezvolta competențe profesionale și transversale, de a se angaja în reflecție critică și de a contribui la o schimbare socială pozitivă. În același timp, aceasta promovează parteneriate reciproce între universități și organizațiile comunitare, generând beneficii pentru toate părțile interesate implicate (Mayor, 2020; Ollora-Triana & Ruiz-Omeñaca, 2025). Cercetările au evidențiat în mod constant potențialul învățării prin implicare în comunitate în îmbunătățirea performanțelor academice, implicarea civică, dezvoltarea personală, capacitatea de inserție profesională și responsabilitatea socială în rândul studenților (Blanco-Cano & García-Martín, 2021; Santos-Rego et al., 2022; Solís, 2024).

În ciuda recunoașterii sale tot mai mari în Europa și nu numai, multe cadre didactice din învățământul superior se confruntă în continuare cu provocări practice atunci când concep și pun în aplicare experiențe de tipul Service-Learning. Apar frecvent întrebări cu privire la modul de identificare a nevoilor comunității, de stabilire a parteneriatelor, de corelare a activităților de serviciu cu rezultatele învățării, de facilitare a reflecției studenților sau de evaluare atât a învățării, cât și a impactului asupra comunității. Acest ghid a fost elaborat pentru a sprijini cadrele didactice în abordarea acestor provocări și pentru a oferi un cadru practic de integrare a abordării Service-Learning în practicile de predare și învățare din învățământul superior. O abordare Service-Learning eficientă necesită o planificare intenționată, o reflecție semnificativă și o colaborare strânsă între partenerii din mediul academic și cei din comunitate (Granero, 2020; Zarzuela, 2024).

Ghidul a fost elaborat în cadrul proiectului UNITA „Service-Learning as Integrative Pedagogy in Teacher Education – The UNITA PATHWAYS for Authentic Experiences in Communities (SLIPTE)”, o inițiativă la care participă universități partenere angajate în promovarea unei învățări implicate și transformatoare. Universitățile partenere, membre ale Alianței Interuniversitare UNITA Universitas Montium – Universitatea de Vest din Timișoara

(România), Universitatea Publică din Navarra (Pamplona, Spania) și Universitatea „Transilvania” din Brașov (România) – au reunit cadre didactice universitare și studenți reprezentând facultățile care au ca specializare formarea profesorilor. Aceștia au colaborat pe parcursul anului universitar 2025-2026 pentru a concepe, implementa și reflecta asupra valorii adăugate a metodologiei Service-Learning ca soluție inovatoare pentru predare și învățare. Au fost testate diferite formate de aplicare a Service-Learning, de la conceperea unui singur curs până la proiecte interdisciplinare de învățare prin serviciu, documentate cu atenție prin chestionare de evaluare inițială și finală ale studenților, precum și prin jurnale de reflecție. Echipele numeroase de colegi care au susținut cursurile și seminarele la studii universitare de licență și de masterat au contribuit la conceperea intenționată a activităților didactice în cadrul orelor lor, integrând Service-Learning ca abordare inovatoare pentru atingerea obiectivelor propuse. Dorim să mulțumim Claudiei Borca, lui Daniel Milencovici, Andrei Jurca și Andradei Piele de la Universitatea de Vest din Timișoara, Departamentul de Științe ale Educației, Mihaelei Voinea de la Universitatea „Transilvania” din Brașov, Departamentul de Psihologie și științele educației, Aliciei Peñalva, Carlos Ciriza, Ana Gurpegui și Iranzu Otazu de la Universitatea Publică din Navarra, Departamentul de Științe Umaniste și Educație, precum și birourilor UNITA și echipelor de monitorizare din cadrul universităților partenere (în special lui Velibor Mladenovici, Andrei Dragotesc și lui Theofild Lazar), pentru contribuțiile și sprijinul lor.

Bazându-se pe literatura de specialitate consacrată în domeniul Service-Learning și pe o vastă experiență practică, ghidul combină conceptele-cheie ale învățării prin serviciu cu un proces de proiectare accesibil, pas cu pas, care poate fi adaptat la diverse discipline, programe și contexte instituționale. Abordarea este în concordanță cu perspectivele contemporane care privesc Service-Learning ca pe o practică educațională transformatoare, capabilă să promoveze atât excelența academică, cât și responsabilitatea civică (Opazo et al., 2019; García-Zabaleta, 2025).

În loc să ofere un model rigid, această resursă îi invită pe educatori, studenți și partenerii din comunitate să se implice într-un proces colaborativ de concepere a unor experiențe de învățare semnificative, care să răspundă nevoilor reale ale comunității. Prin intermediul unor instrumente practice, șabloane, întrebări de reflecție și exemple, ghidul își propune să sprijine dezvoltarea proiectelor de învățare prin serviciu care contribuie simultan la învățarea studenților, la bunăstarea comunității și la misiunea civică a învățământului superior, îmbunătățind în același timp activitățile didactice. În acest sens, ghidul îmbrățișează principiile reciprocității, reflecției, parteneriatului, participării și transformării sociale, care sunt recunoscute pe scară largă ca fiind fundamentale pentru practica Service-Learning (Puig & Palos, 2006; Mayor, 2021; Zarzuela, 2024).

Există numeroase ghiduri pentru proiectarea și implementarea activităților de tip Service-Learning cu studenții din învățământul superior (Kaye, 2010; Ribeiro et al., 2021).

Ceea ce diferențiază ghidul pe care vi-l propunem sunt explicațiile sale interactive și ușor de urmărit, concepute sub forma unui dialog între principalii actori implicați în acest proces: studentul, profesorul și reprezentantul comunității. Fiecare dintre aceștia are propriile temeri, incertitudini, puncte de vedere și preocupări, iar ghidul încearcă să le clarifice, făcând referire la așa-numitele întrebări frecvente.

Sperăm că acest ghid va inspira profesorii să exploreze noi modalități de a corela cunoștințele academice cu implicarea socială și să creeze experiențe de învățare care să le ofere studenților posibilitatea de a deveni membri activi, responsabili și implicați în comunitățile lor. Pe măsură ce învățământul superior continuă să evolueze ca răspuns la provocările societății, învățarea prin serviciu comunitar oferă o cale eficientă pentru formarea unor absolvenți pregătiți nu doar pentru succesul profesional, ci și pentru o participare semnificativă în societăți democratice, incluzive și durabile (Alvarez-Vanegas, Volante, 2024; Kongpiwatana Narong, 2025).

Designul său atractiv a fost creat cu ajutorul AI_Claude, pe baza textului original furnizat de autorii ghidului. Așteptăm cu interes părerile dumneavoastră!

Autorii,

Timișoara, Pamplona, Brașov, Iulie 2026

Înainte de a începe: despre ce este vorba în acest ghid?

Acest ghid reprezintă o invitație la elaborarea proiectelor de învățare prin serviciu (Service-Learning) în mediul universitar, într-un mod simplu și colaborativ. Nu se dorește a fi un manual exhaustiv, ci mai degrabă un punct de plecare practic pentru orice facultate, program de studii sau domeniu de cunoaștere.

În locul unei abordări academice convenționale, am optat pentru un format de dialog: trei voci care reprezintă actorii-cheie din domeniul Service-Learning, care dialoghează între ele, pun întrebări, își împărtășesc îndoielile și elaborează împreună structura unui proiect. Ghidul combină această conversație cu instrumente practice pe care le puteți adapta la contextul vostru.

Cele trei voci din acest ghid:



Alexandra. Lector universitar.
Este interesată să integreze învățarea prin serviciu în cursul ei.



Cristian. Coordonator al unei organizații comunitare. Caută să realizeze colaborări cu universitatea.



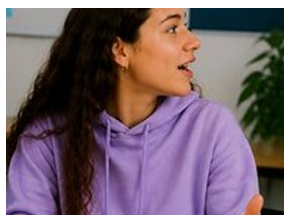
Maria. Studentă. Ea își dorește ca ceea ce învață să aibă sens și în afara sălilor de curs.

Puteți citi ghidul de la început până la sfârșit sau puteți trece direct la etapa de care aveți nevoie. Fiecare secțiune include dialoguri, idei cheie și instrumente practice. Puteți alege modul în care doriți să utilizați acest ghid!

1. Abordarea teoretică a Service-Learning în învățământul superior

Înainte de a începe, trebuie să înțelegem de unde provine conceptul de „Service-Learning”, ce îl diferențiază de alte metodologii și de ce a devenit un instrument atât de apreciat în mediul universitar. **Alexandra**, **Cristian** și **Maria** discută despre acest subiect mai jos.

1.1. De ce să vorbim despre Service-Learning în mediul universitar?



Maria: Înainte de a intra în detalii despre modul în care se elaborează un proiect, aș dori să înțeleg de unde provine toată această tendință. De ce atât de multe universități vorbesc brusc despre „Service-Learning”?

Alexandra: Nu este chiar atât de brusc. Trăim o perioadă de schimbări profunde și de nevoie tot mai acută de justiție și echitate, iar acest lucru obligă universitatea să-și regândească rolul în societate. De multă vreme, i s-au atribuit două funcții principale: predarea și cercetarea. Astăzi i se cere să-și asume o a treia: aceea de a deveni un agent activ al transformării sociale.	
	Cristian: Iar pentru noi, organizațiile comunitare, acest lucru se simte foarte clar. O universitate care se concentrează doar asupra ei însăși pare îndepărtată; una care iese în lume și colaborează cu mediul înconjurător aduce schimbări.
Alexandra: Abordarea „Service-Learning” se potrivește perfect. Acesta promovează o educație holistică, care nu separă dezvoltarea academică de implicarea civică. Scopul său este de a forma profesioniști cu spirit critic, etici și responsabili din punct de vedere social, transformând, în același timp, relația dintre universitate și societate.	
	Maria: Și de ce se vorbește atât de mult despre dezvoltarea „competențelor” atunci când se aduce în discuție învățarea prin serviciu?
Alexandra: Deoarece se înscrie în modelul european de învățământ superior, care vizează formarea studenților în vederea dobândirii competențelor necesare pentru a răspunde nevoilor reale din mediul înconjurător, prin participare activă și reflecție aprofundată. Universitatea nu se poate detașa de o societate aflată într-o transformare continuă.	
	Cristian: Cu alte cuvinte, universitatea nu se poate retrage într-un „turn de fildeș”.
Alexandra: Exact. Trebuie să-și consolideze în continuare legăturile cu rețeaua socială, culturală și economică și să pregătească profesioniști competenți, încurajându-i să devină membri activi și implicați ai societății.	



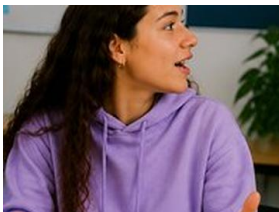
Maria: Așadar, nu este o modă trecătoare.

Alexandra: Nu. Nu este vorba de o modă trecătoare, ci de un angajament ferm față de o educație transformatoare, în concordanță cu principiile responsabilității sociale, sustenabilității și democrației.



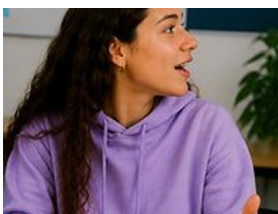
Ideea principală: Învățarea prin serviciu răspunde „celeia de-a treia misiuni” a universității: dincolo de predare și cercetare, implicarea în societate și contribuția la transformarea acesteia. Ea îmbină educația academică cu angajamentul civic și își propune să formeze profesioniști cu spirit critic, etici și responsabili din punct de vedere social (Furco, 2010; Furco, 2008; Jacoby, 2015).

1.2. Ce este, mai exact? Învățarea și serviciul comunitar, inseparabile



Maria: Încă mai am aceeași îndoială: în ce fel diferă „Service-Learning” de un stagiu de practică sau de voluntariat? Uneori pare că ar fi același lucru.

Alexandra: Aceasta este întrebarea esențială. Vă voi explica esența conceptului: Service-Learning combină, în cadrul unui singur proiect bine structurat, procesele de învățare și de implicare în serviciul comunității. Participanții învață ocupându-se de nevoile reale din mediul lor, cu scopul de a le îmbunătăți. Învățarea și implicarea în serviciul comunității sunt, așadar, inseparabile.



Maria: Și de ce se pune atât de mult accent pe cuvântul „inseparabil”?

Alexandra: Pentru că este vorba de o abordare bidirecțională. În cadrul aceleiași activități, se rezolvă o problemă specifică a comunității și, în același timp, se dobândesc cunoștințe, competențe și abilități, grație reflecției și participării active. Se spune adesea că se creează un cerc virtuos: învățarea conferă calitate serviciului oferit, iar serviciul dă sens învățării.





Cristian: Din perspectiva organizației, ceea ce o diferențiază de voluntariat este tocmai planificarea comună. Nu este vorba despre studenți care vin să „dea o mână de ajutor”: lucrăm pentru a răspunde unei nevoi reale, într-un cadru de reciprocitate, și împreună concepem ceva care are un impact real și care, în același timp, îi formează pe studenți.

Alexandra: În ceea ce privește stagiile de practică, diferența constă în obiectivul principal. În cadrul unui stagiu, elementul central îl reprezintă formarea profesională a studentului la locul de muncă. În cadrul programului „Service-Learning”, obiectivul este dublu și inseparabil: se învață și se oferă un serviciu util, însoțit de reflecție critică, de participarea studenților la elaborarea proiectului și de o relație orizontală cu organizația.



Maria: Privită din această perspectivă, este aproape o altă modalitate de a înțelege educația.

Alexandra: Așa este. Se pornește de la o viziune holistică: dezvoltarea academică, personală, morală, civică și socială a studenților se desfășoară în mod simultan. De aceea, această abordare depășește limitele curriculumului și include acțiuni care promovează cetățenia activă, incluziunea socială și educația etică, deschizând noi spații sociale și educaționale.



Cristian: De aceea, uneori este greu să găsești „acea” definiție exactă.

Alexandra: Este adevărat. Definiția a suferit modificări de-a lungul anilor și nu există un consens universal. Dar esența rămâne mereu aceeași: a învăța prin a contribui și a contribui prin a învăța.



Ideea principală: Service-Learning nu înseamnă voluntariat pentru obținerea de credite și nici un stagiu de practică bazat pe bune intenții. Este un proiect unic, bine structurat, în care învățarea și serviciul se îmbină: lucrezi pentru a răspunde unor nevoi reale din mediul tău înconjurător, cu scopul de a le îmbunătăți, iar învățarea conferă calitate serviciului, în timp ce serviciul dă sens învățării (Tijmsa et al., 2023; Camilli Trujillo et al., 2022).



Maria: Și funcționează în toate domeniile? Pentru că studiez ceva ce, la prima vedere, nu pare prea „social”...

Alexandra: Acest lucru se aplică în orice domeniu. În inginerie, s-au derulat proiecte privind eficiența energetică pentru familiile vulnerabile; în economie, s-a oferit consultanță financiară pentru asociații; în științele sănătății, s-au organizat programe de educație pentru sănătate la nivel comunitar; în informatică, s-au creat instrumente digitale pentru organizații non-profit... Cheia este să corelezi competențele dobândite în cadrul studiilor tale cu o nevoie din mediul înconjurător.



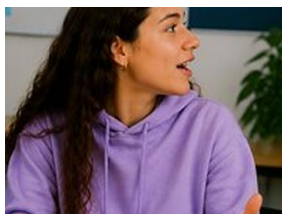
Cristian: Și aș vrea să mai adaug ceva: uneori, cele mai utile propuneri pentru noi provin tocmai din domenii de studiu care nu par a fi „sociale”. Un student la design care ne îmbunătățește comunicarea vizuală sau un inginer care ne optimizează baza de date cu utilizatori... asta schimbă totul.

1.3. Cele trei caracteristici care definesc conceptul de Service-Learning



Cristian: Dacă ar trebui să recunoaștem un proiect bun de Service-Learning la prima vedere, ce ar trebui să căutăm?

Alexandra: Există trei caracteristici pe care, conform consensului internațional, aproape toată lumea le împărtășește. Prima: studentul este protagonistul procesului de învățare și al acțiunilor bazate pe solidaritate. El nu este un simplu spectator; ia decizii, participă la dezbateri și se implică în conceperea activităților.



Maria: Îmi place asta, pentru că de multe ori suntem doar receptori pasivi.

Alexandra: Al doilea aspect: activitatea de serviciu comunitar se desfășoară în mod intenționat, pentru a rezolva o problemă sau o nevoie reală. Nu este o activitate simbolică. Iar al treilea aspect: această activitate de serviciu comunitar este corelată în mod deliberat cu conținutul și competențele din curriculum. Nu este o activitate izolată.



	Cristian: Așadar: un rol central pentru studenți, un serviciu care să fie cu adevărat util și o legătură reală cu materia studiată.
Alexandra: Toate trei simultan și interconectate în mod simbiotic. Pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuie să urmați un proces metodologic structurat, pe care îl vom analiza mai târziu. Pe scurt, dacă una dintre cele trei caracteristici lipsește, va fi o activitate minunată, dar nu va fi „Service-Learning”.	
	Maria: Trei picioare ale aceluiași scaun.
Alexandra: Aceasta este ideea principală.	

Cele trei caracteristici ale Service-Learning: 1) Studenții ca protagoniști ai procesului de învățare și ai acțiunilor bazate pe solidaritate. 2) O activitate de serviciu comunitar desfășurată în mod conștient, menită să răspundă unei nevoi sau unei probleme reale. 3) Corelarea deliberată a acestei activități de serviciu cu conținutul și competențele din curriculum (Alvarez-Vanegas, Volante, 2024; Rodríguez-Izquierdo, 2020; Rodríguez-Zurita et al., 2025).

1.4. Patru factori care pun în mișcare Service-Learning

	Maria: Înțeleg imaginea de ansamblu. Dar, în practică, ce anume face ca un proiect Service-Learning să „funcționeze” la nivel intern?
Alexandra: De obicei, se vorbește despre patru factori care se întrepătrund. Primul este participarea: studenții învață implicându-se în contexte sociale reale și, din această experiență trăită, dobândesc competențe, cunoștințe și abilități.	



Cristian: Al doilea aspect îl experimentez foarte îndeaproape: cooperarea. Aceasta este o componentă inerentă a programului „Service-Learning”. Oamenii lucrează în echipă, asumându-și responsabilitatea în comun, într-un proces de învățare colaborativă orientat către obiective comune; și, în plus, cooperează cu alte organizații, construind relații de parteneriat.

Alexandra: Al treilea element este reflecția, iar aceasta este esențială. Prin ea se dobândesc competențele, atât cele personale, cât și cele profesionale. Faptul de a face o pauză pentru a reflecta asupra experiențelor trăite duce la un al doilea nivel de învățare, mai profund decât cel dobândit în cadrul activității în sine.



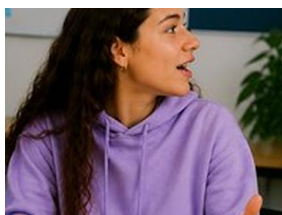
Maria: Și al patrulea?

Alexandra: *Recunoașterea.* Pornind de la o relație de egalitate între părți, se apreciază acțiunile întreprinse și se recunoaște contribuția fiecărui actor la societate prin participarea sa.



Cristian: Doar aceștia patru sunt?

Alexandra: Acestea sunt cele patru aspecte „pedagogice” la care se adaugă diseminarea și evaluarea. Însă Service-Learning are și o dimensiune fundamentală - nevoile, serviciul, semnificația aceluia serviciu și învățarea - precum și o altă dimensiune, organizațională, care vizează aspectele logistice și instituționale: alianțele dintre universitate și organizații și consolidarea metodologiei.



Maria: Se pare că nicio piesă nu este de prisos.

Alexandra: Nu. Fiecare factor îi sprijină pe ceilalți.



Elemente - cheie	În ce constă (CLAYSS, 2024; Bringle et al., 2011)
Participarea	Studentii învață prin implicarea în contexte sociale reale și dobândesc competențe, cunoștințe și abilități pe baza experienței trăite.
Cooperarea	Munca în echipă bazată pe responsabilitate comună, în cadrul învățării colaborative și în parteneriat cu diverse organizații, în vederea atingerii unor obiective comune.
Reflecția	Reflecția conștientă asupra experiențelor trăite, cu scopul de a atinge un al doilea nivel de învățare, mai profund decât cel inițial.
Recunoașterea	Aprecierea, dintr-o perspectivă bazată pe egalitate, a contribuției pe care fiecare actor o aduce societății prin participarea sa.

1.5. Cele trei etape ale procesului



Cristian: Și toate astea urmează vreo ordine anume? Pentru că uneori pare că e improvizat.

Alexandra: Nimic nu este lăsat la voia întâmplării: pentru ca învățarea și serviciile să se articuleze în mod simbiotic, este necesar un proces metodologic sistematic. Pe scurt, acesta se împarte în trei etape generale. Prima este pregătirea: identificarea nevoii, stabilirea de comun acord a serviciului, corelarea acestuia cu curriculumul și cu planificarea activităților.



Maria: Al doilea, îmi imaginez, este să trecem la treabă.

Alexandra: *Punerea în practică sau prestarea serviciului:* studenții furnizează serviciul, beneficiind de sprijin și de momente de reflecție pe parcurs. Iar al treilea element este *evaluarea*, care analizează cunoștințele dobândite, calitatea serviciului și procesul prin care au trecut.





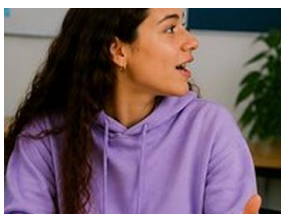
Cristian: Și fiecare etapă va avea, presupun, propriile sale faze.

Alexandra: Da, și acestea pot varia în funcție de tipul de activitate de învățare prin serviciu desfășurată. Însă aceste trei etape constituie întotdeauna coloana vertebrală a procesului. De fapt, restul acestui ghid nu este altceva decât acel proces prezentat pas cu pas.



Ideea principală: Service-Learning urmează un proces metodologic sistematic, structurat în trei etape - pregătire, implementare și evaluare - care, în cadrul fiecărui proiect, se concretizează în diferite faze. Restul acestui ghid prezintă acest proces pas cu pas (CLAYSS, 2024).

1.6. De unde începem și încotro mergem?



Maria: Este ceva nou sau este o practică veche?

Alexandra: Istoria sa este una îndelungată. Rădăcinile sale se află la începutul secolului al XX-lea, în curente care promovau deja învățarea prin experiență, o pedagogie critică care pune sub semnul întrebării realitatea pentru a o îmbunătăți, ideea de serviciu ca parte a educației și constructivismul social. A apărut ca o alternativă la pedagogiile tradiționale, axate pe transmiterea cunoștințelor într-o singură direcție.



Cristian: Cu alte cuvinte, spre deosebire de cursul tradițional...

Alexandra: Așa este. Învățarea prin serviciu comunitar rupe această transmitere unidirecțională a informațiilor și o înlocuiește cu o logică a reciprocității: învățarea rezultă din interacțiunea cu mediul înconjurător și din reflecția comună asupra unor probleme reale. Și adaugă ceva ce pedagogiile tradiționale nu aveau: un scop social explicit.





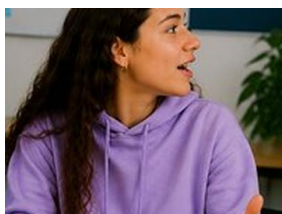
Maria: Și când începe, de fapt, să pătrundă în mediul academic?

Alexandra: Interesul a crescut de-a lungul anilor, atât cel teoretic, cât și cel practic, în special în universități, în cadrul facultăților de științe ale educației. Acest fenomen a fost determinat de conștientizarea tot mai mare a universităților cu privire la responsabilitatea lor socială și de eforturile acestora de a deveni mai democratice. Universitatea secolului XXI nu se poate retrage într-un turn de fildeș: trebuie să-și aprofundeze în continuare integrarea în rețeaua socială, culturală și economică.



Cristian: Și care este situația în acest moment?

Alexandra: Se află într-un proces de consolidare deplină, deși într-un mod singular și inegal. A evoluat treptat de la inițiative individuale la acțiuni instituționalizate sub diverse forme: integrate în module, în stagii de practică, în proiecte de absolvire, în cursuri de formare, în proiecte de inovare, în grupuri de cercetare, în conferințe, rețele și publicații...



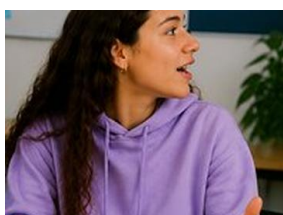
Maria: Și la nivel internațional, de asemenea?

Alexandra: Da, are o acoperire globală. Dintr-o perspectivă mai largă, SL este importantă deoarece ghidează și conferă conținut angajamentului civic al studenților, fie că acesta este îndreptat către comunitatea lor locală, fie către comunități mai largi. Organismele de referință o recunosc ca una dintre metodologiile necesare astăzi și pentru viitor - „învățarea prin serviciu bazată pe solidaritate” - și se leagă perfect de Obiectivele de Dezvoltare Durabilă: studenții trec la angajament și acțiune.



Ideea principală: Service-Learning își are rădăcinile în pedagogia experiențială, în pedagogia critică, în conceptul de serviciu comunitar și în constructivismul social, și înlocuiește transmiterea unidirecțională cu o logică a reciprocității. În prezent, aceasta avansează, în mod inegal, dar constant, de la inițiative izolate către instituționalizarea sa, în concordanță cu Obiectivele de Dezvoltare Durabilă (CLAYSS, 2024; Rodríguez-Zurita et al., 2025).

1.7. Ce oferă fiecare partener?



Maria: O ultimă întrebare înainte să începem: cine are de câștigat din toate astea? Sună foarte bine, dar cine profită de pe urma lor?

Alexandra: Ceea ce este minunat este că toate cele trei părți au de câștigat. Să începem cu studenții, domeniu în care s-au desfășurat cele mai multe cercetări. Beneficiile sunt grupate în patru mari categorii. Prima: competențe, cunoștințe și abilități, atât transversale, cât și specifice: personale, interpersonale, profesionale, gândire critică, comunicare, lucru în echipă, rezolvarea problemelor...



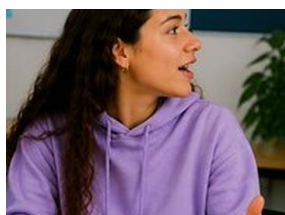
Maria: Și dincolo de competențe?

Alexandra: Al doilea domeniu îl reprezintă responsabilitatea socială și atitudinile civice. Service-Learning facilitează valori precum solidaritatea - căutarea binelui comun și sentimentul că se construiește ceva util și semnificativ - și cooperarea, orientată către obiective comune și transformare socială. De aceea, aceasta contribuie la alinierea educației la obiectivele de dezvoltare durabilă: studenții nu doar devin conștienți, ci se angajează și acționează.



Cristian: Mă interesează foarte mult latura mai umană.

Alexandra: Acesta este al treilea domeniu: bunăstarea psihologică. Participarea la proiecte Service-Learning generează emoții pozitive, sentimentul de utilitate, mândrie, autoeficacitate, satisfacție și altruism, și sporește motivația și stima de sine. De asemenea, dezvoltă empatia și conceptul de sine.



Maria: Și asta nu intră în contradicție cu obținerea unor note bune?

Alexandra: Dimpotrivă, și acesta este al patrulea aspect: succesul academic. Aplicarea cunoștințelor dobândite în contexte și nevoi reale sporește motivația, deoarece studenții percep utilitatea a ceea ce studiază; aceasta înseamnă că cunoștințele sunt reținute mai eficient și mai semnificativ, iar capacitatea de a rezolva probleme, de a crea și de a colabora se îmbunătățește. În plus, se observă o tendință de intensificare a contactului cu cadrele didactice și de implicare mai mare în viața universitară.	
	Cristian: Și ce câștigă cadrele didactice din toate acestea?
Alexandra: Destul de mult. Service-Learning poate fi pusă în practică la orice nivel de învățământ, favorizează colaborarea între discipline - generând sinergii între profesori și discipline - și conferă un sens practic cunoștințelor teoretice. În plus, contribuie la dezvoltarea personală și profesională a profesorului: îi consolidează sentimentul de autoeficacitate și îi permite să-și transforme și să-și îmbogățească modul de predare.	
	Maria: Ceva mai concret?
Alexandra: Da: o implicare și un angajament mai mari în activitatea didactică și față de comunitate, relații mai strânse cu colegii și studenții, precum și o participare mai activă la cercetare și la dezvoltarea științifică.	
	Cristian: Iar pentru noi, organizațiile comunitare, beneficiile sunt foarte concrete. Aceasta contribuie la îmbunătățirea realității și la satisfacerea nevoilor sociale; poate îmbunătăți utilizarea resurselor publice; și ajunge, în mod informal, acolo unde alte instrumente nu pot ajunge. Are un impact formativ și transformator, deoarece influențează oamenii, instituțiile și mediul înconjurător în ansamblu.
Alexandra: Și generează capital social, nu-i așa?	



Cristian: Exact: favorizează crearea de rețele și așteptările legate de cooperare și chiar ridică nivelul cultural al populației, deoarece răspândește cultura pedagogică a universității. În viața de zi cu zi, acest lucru se manifestă prin aspecte foarte concrete: energia proaspătă adusă de studenți, șansa de a colabora cu alte instituții, o mai mare vizibilitate publică datorită prezenței universității, noi moduri de a cunoaște și de a acționa, precum și schimbul de resurse...

Alexandra: În esență, programul „Service-Learning” aduce beneficii întregii comunități educaționale în același timp. De aceea se spune că puține modele pedagogice permit combinarea atâtor elemente și duc la acțiuni care educă și schimbă lumea.



Partenerii	Principalele beneficii (California State University, n.d.; Ribeiro et al., 2021; Wayne - Westland Community Schools, 2006)
Studenți	Competențe transversale și specifice (personale, sociale, profesionale, gândire critică, comunicare, lucru în echipă, rezolvarea problemelor); responsabilitate socială și atitudini civice; bunăstare psihologică (motivație, respect de sine, empatie, sentimentul de utilitate); rezultate academice mai bune.
Cadre didactice	Aplicabil la orice nivel; colaborare și sinergii între discipline; conferirea unei semnificații practice teoriei; dezvoltare profesională și o mai mare încredere în propriile capacități; o mai mare implicare și legătură cu studenții și colegii; un impuls pentru cercetare.
Organizațiile comunitare	Îmbunătățirea vieții și răspunsul la nevoile reale; o mai bună utilizare a resurselor; impact formativ și transformator; capital social și colaborare în parteneriat; o mai mare vizibilitate publică; noi moduri de a cunoaște și de a acționa, precum și schimbul de resurse.

Alexandra: Astfel, am clarificat „de ce”-ul. Rețineți că Service-Learning răspunde celor doi piloni principali ai universității: pe de o parte, dezvoltarea de competențe; pe de altă parte, responsabilizarea socială prin implicarea în comunitate. În continuare urmează „cum”-ul: elaborarea, pas cu pas și în colaborare cu cei trei actori implicați, a unui proiect de învățare prin serviciu.



2. Cum se elaborează un proiect Service-Learning: etape

Aceasta este partea practică a ghidului: un plan de acțiune conceput pentru a ajuta cadrele didactice să-și elaboreze propriul proiect Service-Learning. Nu este un parcurs liniar, ci un cadru solid pentru reflecție și acțiune. Etapele se suprapun, iar pe măsură ce proiectul evoluează, merită să reveniți la etapele anterioare.

Alexandra: Am aflat deja „de ce”. Să trecem acum la „cum”. Am pregătit un plan în unsprezece pași pentru elaborarea proiectului.	
	Cristian: Trebuie să le urmăm în ordine strictă?
Alexandra: Nu: este vorba de o schelă. Etapele se suprapun și vei reveni la cele anterioare pe măsură ce proiectul prinde contur. Dar faptul că le ai pe toate la vedere te ajută să eviți omisiunile.	
	Maria: Îmi place să văd imaginea de ansamblu înainte de a începe.
Alexandra: Ei bine, iată traseul complet. Observați că acesta corespunde celor trei etape pe care le-am văzut în partea teoretică: pregătire, implementare și evaluare.	

Nr.	Etape (CLAYSS, 2024; Kaye, 2010)
1	Identificarea nevoii sociale
2	Definirea serviciului și a sarcinilor acestuia
3	Realizarea corespondenței dintre proiect și obiectivele de dezvoltare durabilă
4	Stabilirea obiectivelor de învățare
5	Proiectarea activităților
6	Programarea activităților
7	Repartizarea rolurilor către studenți
8	Activitatea în parteneriat cu comunitatea
9	Ilustrarea rezultatelor obținute

Nr.	Etape (CLAYSS, 2024; Kaye, 2010)
10	Diseminarea rezultatelor proiectului
11	Evaluare (învățare și serviciu)

Pe scurt: Nu este un parcurs liniar, ci un cadru de sprijin pentru reflecție și acțiune: etapele se suprapun; revizuieste etapele anterioare pe măsură ce proiectul avansează.

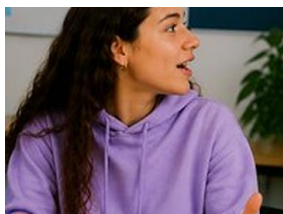
Etapa 1 din 11. Identificarea nevoii sociale

Ce este? Descrierea unei provocări, a unei lacune sau a unei probleme reale din mediul comunitar pe care proiectul o va aborda. Acesta este motivul existenței proiectului: „de ce-ul”.



Cristian: Alexandra, cine decide care este nevoia care trebuie satisfăcută? Uneori, universitatea vine cu un proiect deja finalizat și noi trebuie să ne adaptăm la acesta.

Alexandra: Tocmai asta nu ar trebui să se întâmple. Identificăm nevoia împreună: uneori aceasta provine din partea organizației, alteori din preocupările corpului profesoral, iar alteori chiar de la studenți. Dar o validăm întotdeauna împreună.



Maria: Și cum pot găsi o organizație dacă profesorul meu nu are nicio relație cu comunitatea?

Alexandra: Există mai multe căi: birourile de cooperare și parteneriate ale universității, rețelele locale de organizații, platformele de voluntariat sau chiar studenții înșiși, care adesea colaborează deja cu diverse asociații.



Cristian: Și noi, organizațiile, ne adresăm și universității: uneori avem o nevoie clară și nu știm la ce facultate să apelăm.

Alexandra: În calitate de profesor, sarcina ta aici este să ajuți la identificarea corectă a acelei nevoi: aceasta trebuie să fie reală, specifică și verificabilă. Dacă nevoia este vagă, tot ce urmează după aceea se clatină.



Întrebări-cheie

Ce lacună, problemă sau provocare prezintă contextul nostru?

Nevoia este una locală, în imediata noastră vecinătate, sau una la nivel global?

Avem date, mărturii sau parteneri care să confirme acest lucru?

Atenție: Nu confundați nevoile sociale (cele „din exterior”) cu nevoile educaționale ale studenților (cele „din interior”). Fiți specifici: evitați problemele vagi sau prea generice.

Model - profilul unei nevoi

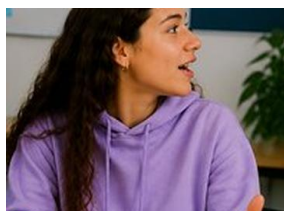
Nevoia socială (o propoziție)	
Locală, în imediata apropiere, sau la nivel global?	
Date care o pot confirma	
Parteneri care o percep astfel	

Etapa 2 din 11. Definirea serviciului și a sarcinilor acestuia

Ce este? Acțiunea concretă pe care studenții o întreprind pentru a răspunde unei nevoi sociale. Aceasta trebuie să fie concretă, adaptată nivelului lor, condusă de studenți și cu un impact vizibil asupra comunității.



Cristian: Pentru noi, ceea ce contează este ca serviciul să fie cu adevărat util, nu doar simbolic. Să rezolve o problemă concretă sau să lase în urmă ceva concret: o resursă, un protocol, o analiză, o intervenție urmată de monitorizare...



Maria: Nu ridicăm oare ștacheta prea sus? Suntem studenți, nu profesioniști...

Cristian: Nu trebuie să fie perfect, dar trebuie să fie autentic. Un ghid de resurse bine realizat, un workshop bine conceput, o analiză a datelor care ne ajută să luăm decizii... toate acestea reprezintă deja un mare câștig pentru o organizație cu resurse limitate.



Alexandra: Și tocmai asta este ceea ce te formează: să te confrunți cu o nevoie reală, alături de oameni reali, într-un context în care munca ta are consecințe.

Alexandra: Un sfat pentru etapa de proiectare: definești serviciul cu un verb de acțiune. Ce anume vor face participanții? Cu cât este mai specific, cu atât veți putea să-l corelați mai bine ulterior cu obiectivele de învățare.



Întrebări-cheie

Ce vor FACE studenții?

Este o activitate semnificativă, adaptată nivelului lor și condusă de ei înșiși?

Ce rezultat concret va observa comunitatea?

Atenție: Un serviciu „slab” – prea scurt, cu puțini beneficiari sau cu un impact imperceptibil – nu merită efortul. Și evitați situațiile în care profesorii fac treaba în locul studenților.

Model – Profilul serviciului

Serviciul (un verb + un complement direct)	
Sarcini specifice ale studenților	
Impactul concret în comunitate	
Beneficiari (aprox.)	

Etapa 3 din 11. Realizarea corespondenței dintre proiect și obiectivele de dezvoltare durabilă

Ce este? Corelarea proiectului cu Agenda 2030 a Organizației Națiunilor Unite. Aceasta asigură un limbaj comun cu instituțiile, organizațiile și companiile și evidențiază contribuția proiectului la rezolvarea marilor provocări globale.



Maria: Am studiat Obiectivele de Dezvoltare Durabilă (ODD) din punct de vedere teoretic. Dar cum se integrează acestea într-un proiect concret?

Alexandra: Alegând două sau trei Obiective de Dezvoltare Durabilă (ODD) pe care proiectul le abordează cu adevărat, nu cincisprezece doar de formă. Și, mai mult decât atât, analizând în detaliu țintele specifice din cadrul fiecărui ODD.



Cristian: Acest lucru ne este foarte util nouă, organizațiilor: folosirea termenilor din cadrul Obiectivelor de Dezvoltare Durabilă (ODD) ne oferă un limbaj comun cu autoritățile publice, companiile și alte organizații.

Alexandra: Exact. Și, în calitate de profesor, acest lucru te ajută să încadrezi proiectul într-un context global și îi ajută pe studenți să înțeleagă că acțiunile lor la nivel local sunt legate de provocările comune. Amintește-ți ideea din teorie: învățarea prin serviciu îi conduce pe studenți de la conștientizare la angajament și acțiune.



Întrebări-cheie

Care sunt cele 2 sau 3 Obiective de Dezvoltare Durabilă (ODD) pe care proiectul nostru le abordează cu adevărat?

Putem să ne concentrăm asupra unor obiective concrete, nu doar asupra unor ținte?

În ce etape ale proiectului apare acea corespondență?

Atenție: Nu includeți o serie de pictograme ODD fără conținut concret. Menționați doar obiectivele la care ați lucrat efectiv și adăugați ținte ori de câte ori este posibil.

Model – Corespondența cu ODD

Obiective de Dezvoltare Durabilă (2–3)	
Ținte specifice	
În care etape sunt reflectate?	

Etapa 4 din 11. Stabilirea obiectivelor de învățare

Ce este? Cunoștințele, abilitățile, atitudinile și competențele pe care vă așteptați ca studenții să le consolideze prin intermediul proiectului. În absența unor obiective de învățare explicite, un proiect de învățare prin serviciu comunitar se transformă în voluntariat.

Alexandra: Primul lucru de care am nevoie în calitate de profesor este să știu clar asupra căror competențe și rezultate ale învățării din cadrul modulului meu pot lucra prin intermediul acestui proiect. Dacă nu există o legătură reală cu programa cursului, nu este vorba de „Service-Learning”: este o activitate extracurriculară deghizată.



Cristian: Și cum mă afectează asta pe mine, ca organizație?

Alexandra: Un aspect important: cu cât serviciul se potrivește mai bine cu modulul meu, cu atât mai mult timp și efort pot dedica acestuia în cadrul orelor de curs. Dacă este ceva secundar, totul va depinde de bunăvoința din afara orelor de curs, iar aceasta este fragilă.



Maria: Și valorile pot fi considerate un obiectiv?

Alexandra: Da, inclusiv cele transversale: solidaritatea, cooperarea, gândirea critică... Dar puține la număr și cu un scop precis. Tocmai aici se află granița cu voluntariatul: fără obiective explicite de învățare, aceasta nu este „învățare prin serviciu”.



Întrebări-cheie

Pe ce obiective educaționale și competențe ne concentrăm?

Ce competențe transversale promovăm?

În ce mod contribuie acest serviciu la CONSOLIDAREA fiecărui obiectiv de învățare?

Atenție: Fii concis: câteva OBIECTIVE relevante valorează mai mult decât copierea și lipirea a jumătate din programa cursului. Și nu amesteca obiectivele cu activitățile.

Model – Obiectivele învățării

Obiective educaționale / competențe	
Competențe transversale	
Modul în care serviciul contribuie la îndeplinirea fiecărui obiectiv	

Etapa 5 din 11. Proiectarea activităților

Ce este? Cum se desfășoară de fapt procesul de învățare: sarcini legate de module sau unități care includ întotdeauna REFLECȚIA, astfel încât studenții să conștientizeze ce învață, de ce și cum acest lucru este de folos comunității.

Alexandra: Activitățile sunt împărțite în trei etape: cele care îi pregătesc pe studenți înainte de activitate, cele din timpul activității propriu-zise și cele de reflecție din timpul și de după activitate.



Cristian: Și cum mă asigur că nu vin doar ca să-și facă orele de practică?

Alexandra: Tocmai prin această reflecție structurată. Pregătirea temeinică dinainte, reflecția pe parcurs și încheierea prin reflecție: iată ce transformă experiența în învățare.



Maria: Ceea ce mi-a fost de ajutor a fost să țin un jurnal scurt, câte cinci minute pe sesiune. La finalul proiectului, reflecția este aproape finalizată.

Alexandra: Profesorul planifică în mod explicit momentele de reflecție. Dacă nu sunt planificate, atunci nu vor avea loc sistematic și după repere relevante.



Întrebări-cheie

Ce activități contribuie la dobândirea cunoștințelor necesare ÎNAINTE de prestarea serviciului?

Unde sunt momentele de reflecție din timpul și la finalul activității?

Cum corelăm fiecare activitate cu serviciul?

Atenție: Nu enumerați activități izolate, fără nicio legătură între ele. Și nu omiteți reflecția: ea este cea care transformă „faptul de a face” în „învățare”.

Model – Succesiunea activităților

Înainte de activitate (pregătirea)	
În timpul activității	
Reflecția (în timpul activității și după)	

Etapa 6 din 11. Programarea activităților

Ce este? O prezentare cronologică a etapelor, activităților și momentelor-cheie ale proiectului, care evidențiază atât momentele de învățare, cât și momentele de prestare a serviciilor și care pune în evidență amploarea proiectului.

	Maria: Când facem toate astea? Semestrul e scurt și deja suntem copleșiți de activități.	
Alexandra: Învățarea prin implicare în comunitate nu este ceva care se adaugă la modul, ci face parte integrantă din acesta: este integrată în orele de predare și în timpul dedicat studiului individual. Un proiect simplu se desfășoară pe o perioadă de 4–6 săptămâni de muncă efectivă.		
	Cristian: Din perspectiva organizației, solicităm ca termenele academice să nu ne ia prin surprindere. Anunțarea din timp a activităților este cel mai bun aliat al nostru.	
Alexandra: De aceea, este util un program simplu, cu trei sau patru etape cheie: începutul, evaluarea la jumătatea perioadei, prestarea serviciului și încheierea. Și atât procesul de învățare, cât și serviciul ar trebui să fie vizibile în cadrul acestuia.		

Întrebări-cheie

Care sunt etapele principale, de la început până la final?
Când au loc momentele de învățare și momentele de serviciu?
Se încadrează în calendarul academic fără suprapuneri?

Atenție: Evitați termenele generice. Prezentați atât procesul de învățare, cât și activitatea efectivă, nu doar una dintre ele. O cronologie vizuală este mult mai clară decât un paragraf.

Model – Calendar cu etape importante

Etapa 1 - Start	Data:
Etapa 2 – Evaluare intermediară	Data:
Etapa 3 – Prestarea serviciului	Data:
Etapa 4 – Finalizarea / încheierea	Data:

Etapa 7 din 11. Repartizarea rolurilor pentru studenți

Ce este? Un proiect de învățare prin implicare în comunitate reprezintă un spațiu privilegiat pentru a învăța să participi, să organizezi, să iei decizii și să te implici. Ceea ce definește un rol de lider autentic este gradul de implicare, nu simpla prezență.

	Maria: Asta ne readuce la ideea că studentul este protagonistul, nu-i așa?
Alexandra: Exact, și aceasta este caracteristica cea mai des neglijată. A face parte din proiect nu înseamnă același lucru cu a-l conduce. Trebuie să li se acorde puterea de a lua decizii concrete: ce să facă, cum să se organizeze, cum să împartă sarcinile.	
	Cristian: Și îți dai seama când este ceva autentic: studenții care iau decizii se implică mult mai mult alături de noi.
Alexandra: Ca profesor, provocarea constă în a renunța la un nivel suficient de control: a trece de la a dirija la a însoți. Profesorul apelează la metode participative – întâlniri, echipe cu responsabili, decizii luate prin consens – și adaptează gradul de autonomie la nivelul studenților.	
	Maria: Când iei o decizie cu adevărat, o iei în serios.

Întrebări-cheie

Cum au luat studenții deciziile, cum s-au organizat și cum și-au asumat responsabilitatea pentru proiect?

Sunt rolurile echilibrate și echitabile?

Ce metode participative am folosit?

Atenție: Nu confundați noțiunea de „studenți prezenți” cu cea de „studenți care conduc”. Acordați-le putere reală de decizie, nu doar de execuție, și adaptați rolul de conducere la nivelul lor.

Model – Harta rolurilor

Decizii luate de studenți	
Roluri și persoanele cărora le sunt atribuite	
Metode participative	

Etape 8 din 11. Activitatea în parteneriat cu comunitatea

Ce este? Majoritatea proiectelor de învățare prin serviciu au nevoie de parteneri (parteneriate). Colaborarea în cadrul unui parteneriat presupune ca ORGANIZAȚIILE (nu doar persoanele fizice) să colaboreze la un proiect comun, fiecare contribuind cu ceea ce știe să facă cel mai bine, în beneficiul tuturor părților implicate.



Cristian: Acesta este aspectul esențial pentru noi: faptul că alianța este reciprocă. Nu suntem un loc unde se „parchează” studenții; noi oferim contextul și nevoile reale, iar în schimb primim un serviciu util.

Alexandra: De aceea, este bine să se stabilească clar rolurile încă de la început: ce face corpul profesoral, ce face organizația și ce fac studenții, precum și ce are nevoie fiecare parte de la celelalte.



Maria: Și ce se întâmplă dacă apare o problemă cu organizația?

Alexandra: În acest sens, stabilim canalele de comunicare și rețeaua. Încrederea dintre părți este ceea ce asigură coeziunea proiectului. Și nu uitați: în cadrul parteneriatelor, colaborarea se face între organizații, nu doar între anumite persoane; acest lucru conferă proiectului continuitate, indiferent de persoanele care se află acolo într-un anumit an.



Întrebări-cheie

Cine sunt partenerii noștri și cu ce contribuie fiecare dintre ei?

Relația este reciprocă? Toate părțile au de câștigat?

Cum coordonăm deciziile și comunicarea?

Atenție: Nu reduceți partenerii la un simplu logo de pe un afiș. Și evitați alianțele „unidirectionale”, în care doar instituția dumneavoastră conduce proiectul.

Model – Harta parteneriatelor și a rolurilor

Actorii	Contribuția adusă	Ce are nevoie / ce primește?
Cadrele didactice	Legătura cu programa școlară, evaluare, meditații, coordonare	Ca organizația să definească bine cerințele și ca studenții să respecte termenele limită
Organizațiile comunitare	Nevoia, primirea, contextul real și feedbackul	Pregătirea prealabilă a studenților și o activitate planificată cu suficient timp la dispoziție
Studenții	Furnizarea serviciului cu calitate, atenție și dedicare	Claritate, sprijin sincer și faptul că munca lor are un impact vizibil

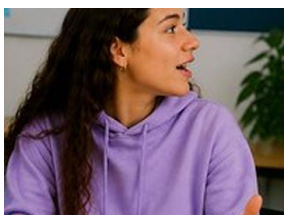
Etapa 9 din 11. Ilustrarea rezultatelor obținute

Ce este? O activitate de încheiere vizibilă, care recunoaște angajamentul, valorizează reciprocitatea și le oferă tuturor părților un moment în care să se simtă mândri împreună.



Cristian: Poate părea un aspect minor, dar pentru organizații este extrem de important să încheie activitatea în mod corespunzător: să mulțumească, să pună în evidență realizările și să ofere rezultatele comunității.

Alexandra: De acord. O prezentare publică, un eveniment de închidere, un videoclip, un afiș... Ceva care să recunoască efortul tuturor părților implicate și care să îi încurajeze pe alții să participe.



Maria: Ceea ce m-a impresionat cel mai mult a fost momentul în care persoana cu care am colaborat ne-a spus că i-a fost cu adevărat de ajutor. Niciun examen nu-ți oferă asta.

Alexandra: Și asigurați-vă că rolul principal la încheiere le revine studenților, nu cadrelor didactice.



Întrebări-cheie

Cum vom marca în mod vizibil finalizarea proiectului?

Sunt invitate toate părțile, inclusiv beneficiarii?

Cine înregistrează și distribuie momentul respectiv, pentru ca acesta să poată fi difuzat ulterior?

Atenție: Nu ratați festivitatea: aceasta consolidează identitatea și semnificația proiectului. Și nu lăsați cadrele didactice să le fure din strălucire studenților care l-au condus.

Model – Planul festivității de închidere

Formatul festivității	
Persoanele invitate (inclusiv beneficiarii)	
Cine consemnează momentul?	

Etapa 10 din 11. Diseminarea rezultatelor proiectului

Ce este? Promovarea proiectului dincolo de zidurile noastre: familiile, comunitatea, alte facultăți și instituții. O bună diseminare generează „efectul de undă” și inspiră noi inițiative de învățare prin serviciu.

Alexandra: Diseminarea nu înseamnă să „te dai mare”: înseamnă să plantezi semințe. Dacă documentăm proiectul și îl împărtășim – la un eveniment, într-o scurtă relatare, pe rețelele sociale – acesta devine un stimulent și o sămânță pentru alți profesori și organizații.



Cristian: Iar pentru noi, acest lucru amplifică efectul: ne oferă vizibilitate și ne deschide porțile către noi colaborări.

Maria: Și spunem că este vorba de „învățare prin serviciu” sau pur și simplu că am realizat „un proiect”?



Alexandra: Prezentați-l sub denumirea completă de „Service-Learning” și mulțumiți tuturor celor care au contribuit la realizarea acestuia. Tocmai acest lucru declanșează efectul de undă.

Întrebări-cheie

Cui ne adresăm și prin ce canale?

Este identificat în mod clar ca un proiect de învățare prin serviciu?

Îi recunoaștem pe TOȚI co-creatorii, nu doar pe noi înșine?

Atenție: Nu limitați diseminarea la comunitatea voastră internă. Și nu ascundeți identitatea programului „Service-Learning” sub denumirea generică de „activitate”.

Model – Plan de diseminare

Publicul – țintă	
Canalele	
Se identifică sub forma Service-Learning?	
Colaborări care merită menționate	

Etapa 11 din 11. Evaluare (învățare și serviciu)

Ce este? Evaluarea nu înseamnă doar acordarea unei note. Ea evaluează, în același timp, atât dimensiunea educațională (au învățat?), cât și dimensiunea socială (a fost serviciul util și de bună calitate?). Și, mai presus de toate, face posibile îmbunătățirile.



Maria: O să-mi dea o notă pentru acest serviciu? Una e calitatea muncii academice, iar alta e dacă proiectul funcționează, lucru care nu depinde întotdeauna de noi.

Alexandra: O distincție pertinentă. Ceea ce se evaluează este procesul de învățare: competențele, reflecția, legătura dintre teorie și practică. Rezultatul serviciului în sine nu este „notat”, dar procesul – atitudinea, implicarea, adaptarea, munca în echipă – contează.



Cristian: Și organizația joacă vreun rol în procesul de evaluare?

Alexandra: Părerea dumneavoastră este esențială: o evaluare calitativă a implicării dumneavoastră și a contribuției proiectului. Aceasta stă la baza îmbunătățirilor pentru anii următori.



Alexandra: În calitate de profesor, enumerăm instrumentele: rubrica, jurnalul de reflecție, evaluarea organizației... Și evaluăm ambele dimensiuni: învățarea și serviciul.

Întrebări-cheie

Au atins studenții obiectivele de învățare și cum putem ști acest lucru?
 Serviciul a fost prestat la un nivel ridicat de calitate și a fost bine primit?
 O vom repeta? Ce trebuie să se schimbe?

Atenție: Nu vă bazați doar pe impresii subiective: precizați clar instrumentele. Și nu uitați de opinia partenerilor și a beneficiarilor.

Model – Plan de evaluare

Ce evaluăm din perspectiva învățării?	Instrument:
Ce evaluăm din perspectiva serviciului?	Instrument:
Opiniile partenerilor și ale beneficiarilor	
Repetăm? Ce vom schimba?	

Ideea principală: Călătoria prin cele unsprezece etape se încheie acolo unde a început: cu îmbunătățirea. Evaluarea procesului de învățare și a activității de serviciu încheie un ciclu și îl deschide pe următorul, deoarece aproape niciun proiect de învățare prin serviciu nu iese perfect de la prima încercare, dar fiecare poate deveni mai bun la a doua încercare.

3. Lista de verificare pentru cele 11 etape

O listă de verificare care parcurge cele unsprezece etape, grupate în cele trei faze ale procesului. Folosiți-o pentru a nu omite nicio parte a acestuia, ținând cont de faptul că etapele se suprapun.

Stadiul 1. Pregătirea și designul (etapele 1–8)

Etape	Sarcini de îndeplinit
1. Nevoia socială	☐ Descrieți o nevoie reală, specifică și verificabilă ☐ Verificați acest lucru pe baza datelor, a mărturiilor sau a partenerilor ☐ Validați-o împreună cu organizația
2. Serviciul	☐ Precizați ce vor face studenții (verbe la infinitiv) ☐ Asigurați-vă că impactul este concret și vizibil ☐ Adaptați-l la nivelul lor și lăsați-i pe ei să îl conducă
3. ODD	☐ Alegeți 2–3 Obiective de Dezvoltare Durabilă (ODD) care sunt abordate în mod concret ☐ Identificați țintele ☐ Precizați unde apar acestea în proiect
4. Obiectivele învățării	☐ Identificarea competențelor și a rezultatelor curriculare ☐ Definiți câteva competențe transversale ☐ Verificați dacă serviciul contribuie la îndeplinirea fiecărui obiectiv
5. Activități	☐ Elaborați activitățile de pregătire prealabilă ☐ Planificați momentele de reflecție ☐ Asociază fiecare activitate cu serviciul corespunzător
6. Cronologie	☐ Definiți etapele și obiectivele-cheie ☐ Marcați momentele de învățare și de implicare în comunitate ☐ Includeți-l în calendarul academic
7. Vocea studentului	☐ Lăsați studenților libertatea de a lua decizii reale ☐ Definirea rolurilor și a metodelor participative
8. Colaborarea	☐ Identificați partenerii și contribuția fiecăruia dintre ei ☐ Asigurați-vă că există reciprocitate ☐ Stabiliți modalitățile de coordonare și de comunicare

Stadiul 2. Implementarea (punerea în practică)

Focus	Sarcini de îndeplinit
Punerea în practică	☐ Pregătiți studenții înainte de a ajunge la organizație ☐ Furnizați un serviciu de calitate și cu dedicare ☐ Mențineți o reflecție structurată pe tot parcursul procesului ☐ Asigurați-vă că studenții joacă cu adevărat un rol principal (etapa 7) ☐ Coordonați-vă cu partenerii și rezolvați eventualele probleme (etapa 8)

Stadiul 3. Închiderea și evaluarea (etapele 9–11)

Etape	Sarcini de îndeplinit
9. Festivitatea	☐ Organizați o închidere vizibilă ☐ Invitați toți partenerii, inclusiv beneficiarii ☐ Consemnați momentul
10. Diseminarea	☐ Definiți publicul-țintă și canalele de diseminare ☐ Identificați proiectul ca fiind de tip „învățare prin serviciu” ☐ Mulțumiți tuturor celor implicați
11. Evaluarea	☐ Evaluați procesul de învățare cu ajutorul unor instrumente specifice ☐ Evaluați calitatea serviciului ☐ Culegeți opiniile partenerilor și ale beneficiarilor ☐ Stabiliți îmbunătățirile necesare pentru edițiile viitoare

4. Șabloane practice

4.1. Modelul proiectului Service-Learning în 11 etape

O singură pagină care să rezume întregul proiect. Completați-o împreună cu echipa de profesori și cu reprezentanții organizației.

Titlul proiectului	
Module / Programul de studii	
Cadrul didactic coordonator	
Organizația comunitară parteneră	
Numărul de studenți implicați	

Etape	Cum se concretizează aceasta în proiect
1. Nevoia socială	
2. Serviciul și sarcinile	
3. ODD și țintele	

Etape	Cum se concretizează aceasta în proiect
4. Obiectivele învățării	
5. Activități și reflecție	
6. Cronologie și pași-cheie	
7. Vocea studenților	
8. Colaborări / parteneriate	
9. Festivitatea de închidere	
10. Diseminarea	
11. Evaluarea	

4.2. Grila de evaluare pentru Service-Learning (rubrici simplificate)

În concordanță cu etapa 11: evaluează simultan procesul de învățare și serviciul prestat.

Dimensiunea	Excelent	Adecvat	În dezvoltare
Învățarea academică	O legătură strânsă între teorie și practică; o reflecție critică bine dezvoltată	O legătură adecvată între teorie și practică; o reflecție suficientă	Legătură superficială; reflecție descriptivă fără analiză
Calitatea serviciului	Un serviciu util, prestat cu profesionalism, cu un impact vizibil asupra organizației	Un serviciu corespunzător, care respectă ceea ce s-a convenit	Serviciu incomplet sau nepotrivit pentru nevoile respective
Dedicare și atitudine	Proactivitate, responsabilitate și adaptare continuă	Respectarea angajamentelor și o atitudine corectă	Îndeplinirea parțială a sarcinilor și puțină inițiativă
Lucru în echipă	O coordonare excelentă și o comunicare fluentă cu toate părțile implicate	O coordonare adecvată și o comunicare suficientă	Dificultăți de coordonare și comunicare limitată

5. Întrebări frecvente și mituri despre Service-Learning

Trebuie să urmez cele 11 etape în ordine strictă?

Nu. Acestea nu constituie o rețetă liniară, ci un cadru de referință pentru reflecție și acțiune. Etapele se suprapun și este normal să revenim la cele anterioare pe măsură ce proiectul evoluează. Ceea ce contează este să nu uităm niciuna dintre ele și să nu le urmărim ca pe o listă fixă.

Service-Learning funcționează doar în cadrul programelor de studii „umaniste”?

Nu. Programul „Service-Learning” a fost implementat cu succes în inginerie, științe experimentale, afaceri, informatică, arhitectură, comunicare... Orice disciplină dispune de competențe care pot fi puse în slujba nevoilor comunității. Cheia constă în găsirea legăturii potrivite între ceea ce se învață și ceea ce este necesar.

Am nevoie de mult timp pentru a pregăti un proiect de tip Service-Learning?

Un proiect simplu necesită o investiție inițială în planificare (întâlniri cu organizația, adaptarea programei cursului și așa mai departe), dar odată ce această primă etapă este finalizată, proiectul se integrează în rutina obișnuită a disciplinei. Mai mult, devine mai simplu cu fiecare ediție: contactele sunt deja stabilite, șabloanele există, iar uneori promoția anterioară de studenți poate oferi îndrumare noii promoții.

Ce se întâmplă dacă studenții nu se implică?

Implicarea crește atunci când proiectul are o semnificație reală, când studenții au autonomia de a lua decizii (etapa 7) și când evaluarea este în concordanță cu metodologia. Dacă învățarea prin serviciu comunitar este o activitate suplimentară, care nu influențează nota, este dificil ca aceasta să funcționeze. Dacă reprezintă o parte centrală a disciplinei, implicarea apare de la sine.

Organizația trebuie să suporte anumite costuri?

Nu. Colaborarea în cadrul programului „Service-Learning” este gratuită pentru ambele părți. Organizația contribuie cu contextul, primirea și feedback-ul; universitatea contribuie cu cunoștințe, muncă și sprijin academic. Este o relație de reciprocitate, nu o prestare de servicii.

Care este diferența dintre Service-Learning și un stagiu de practică?

În cadrul unui stagiu de practică, accentul principal se pune pe formarea profesională a studentului. În cadrul programului „Învățare prin serviciu”, accentul este dublu și inseparabil: învățarea academică și serviciul în folosul comunității. În plus, programul Service-Learning include reflecția critică, participarea activă a studentului la elaborarea proiectului și o relație orizontală cu organizația.

Pot implementa un proiect Service-Learning cu grupuri mari?

Da, dar ar fi bine să se organizeze subgrupuri cu sarcini diferențiate. De asemenea, se poate colabora cu mai multe organizații în același timp, astfel încât fiecare echipă să aibă la îndemână o persoană de contact și o provocare specifică. Esențial este ca grupul mare să nu dilueze relația personală cu comunitatea.

Am nevoie de un acord de parteneriat cu organizația?

Se recomandă să aveți un acord scris (chiar și unul simplu) care să precizeze angajamentele fiecărei părți, calendarul, protecția datelor, acolo unde este cazul, precum și orice asigurare necesară. Verificați ce proceduri există la universitatea dumneavoastră pentru formalizarea acestor colaborări.

Ce se întâmplă dacă experiența nu decurge bine?

Un proiect care nu își atinge toate obiectivele nu este un eșec: este o oportunitate de învățare. Ceea ce contează este să se reflecteze asupra a ceea ce s-a întâmplat (etapa 11), ca părțile implicate să comunice sincer și să se tragă învățăminte pentru edițiile viitoare. Proiectul perfect de învățare prin serviciu nu există; ceea ce există este proiectul sincer de învățare prin serviciu.

« Cel mai bun proiect Service-Learning nu este cel mai ambițios, ci cel care este realizat cu succes, asupra căruia se reflectă și care devine sustenabil »

6. Resurse utile

European Observatory of Service-Learning in Higher Education https://www.eoslhe.eu/
International Association for Research on Service-Learning and Community Engagement https://www.iarslce.org/
Centro Latinoamericano de Aprendizaje y Servicio Solidario https://www.clayss.org/
Red Universitaria de Aprendizaje-Servicio ApS(U) https://redapsuniversitaria.wixsite.com/apsuniversidad
Red Española de Aprendizaje-Servicio (REDAPS) https://www.aprendizajeservicio.net/
Centro Promotor de Aprendizaje Servicio https://aprenentatgeservei.cat/
Fundación Zerbikas https://www.zerbikas.es/
Blog Roser Batlle https://roserbatlle.net/
Office of Community Engaged Learning https://www.csusb.edu/community-engagement/faculty/resources/service-learning?utm_source
Service-Learning Training & Curriculum Guide https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=slcecurriculum
Service-Learning: student manual https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1053&context=slceguides
Service-Learning Reflection Journal https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=sps_ebooks

Bibliografía

- Álvarez-Vanegas, A. Volante, L. (2024). Empowering youth for sustainability in universities: service-learning and the willingness to act. *International Journal of Sustainability in Higher Education*; 25 (9): 177–194. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-03-2023-0073>
- Batlle, R. (2020). *Aprendizaje-servicio. Compromiso social en acción*. Santillana Activa.
- Blanco-Cano, E. y García-Martín, J. (2021). El impacto del aprendizaje-servicio (ApS) en diversas variables psicoeducativas del alumnado universitario: las actitudes cívicas, el pensamiento crítico, las habilidades de trabajo en grupo, la empatía y el autoconcepto. Una revisión sistemática. *Revista Complutense de Educación*, 32(4), 639-649.
- Bringle, R. G., Hatcher, J. A., & Jones, S. G. (2011). *International Service-Learning: Conceptual frameworks and research*. Stylus Publishing.
- California State University, San Bernardino, Office of Community Engaged Learning. (n.d.). *Servicelearning*. <https://www.csusb.edu/community-engagement/faculty/resources/service-learning>
- CLAYSS. (2024). *Service-Learning in Central and Eastern Europe: Handbook for Engaged Teachers and Students*. Centro Latinoamericano de Aprendizaje y Servicio Solidario.
- Furco, A. (2019). *El estado de la investigación de aprendizaje-servicio: ¿hacia dónde vamos desde aquí?* (conferencia magistral). V Jornada de Investigadores sobre Aprendizaje-Servicio, Buenos Aires, Argentina.
- Furco, A. (2010). *The Engaged Campus: Toward a Comprehensive Approach to Public Engagement*. *British Journal of Educational Studies*, 58(4), 375–390. <https://doi.org/10.1080/00071005.2010.527656>
- Furco, A. (2008). Institutionalising service-learning in higher education. In *Higher Education and Civic Engagement: International Perspectives* (pp. 65–82). Ashgate
- García-Gutiérrez, J. y Corrales, C. (2020). Las políticas supranacionales de educación superior ante la “tercera misión” de la Universidad: el caso del aprendizaje-servicio. *Revista Española de Educación Comparada*, 37, 256-280. doi: 10.5944/reec.37.2021.27535
- García-Gutiérrez, J., Amador, F. y Cano, A. (2023). *El Aprendizaje-Servicio universitario ante los restos de la Agenda 2030*. UNED.
- García-Zabaleta, E. (2025). El Aprendizaje-Servicio: una metodología transformadora de la educación superior. En A. Manzano León (Coord.), *Aprendizaje-Servicio lúdico: elaboración de juegos para la transformación social* (pp. 7-22). E dual.
- Granero, A. (2020). La conformación de proyectos de ApS en el marco de la educación superior. En D. Mayor, M. Fernández y M. P. Andrés (Eds.), *Teoría y práctica del Aprendizaje-Servicio en Universidad* (pp. 75-91). E dual.
- Jacoby, B. (2015). *Service-Learning Essentials: Questions, Answers, and Lessons Learned*. Jossey-Bass.
- Kaye, C. B. (2010). *The Complete Guide to Service-Learning: Proven, Practical Ways to Engage Students in Civic Responsibility, Academic Curriculum, & Social Action* (2nd ed.). Free Spirit Publishing
- Kongpiwatana Narong, D. (2025). Service-Learning for sustainable development: a bibliometric analysis of research (1997–2023). *International Journal of Sustainability in Higher Education*; <https://doi.org/10.1108/IJSHE-10-2024-0693>
- Mayor, D. (2020). Aprendizaje-servicio: conceptualización. En D. Mayor, M. Fernández y M. P. Andrés (Eds.), *Teoría y práctica del Aprendizaje-Servicio en Universidad* (pp. 15-52). E dual.
- Mayor, D. (2021). Aprendizaje-Servicio: una partitura híbrida en construcción. En D. Mayor y A. Granero (Eds.), *Aprendizaje-Servicio en la universidad. Un dispositivo orientado a la mejora de los procesos formativos y la realidad social* (pp. 19-38). Octaedro.
- Ollora-Triana, N. y Ruiz-Omeñaca, J. V. (2025). ¿Qué es el aprendizaje-servicio? En M. A. Valdemoros y R. A. Alonso (Coord.), *Aprendizaje-servicio en la educación superior. Acción transformadora y compromiso social* (pp. 18-29). Dykinson. DOI: <https://doi.org/10.14679/3973>
- Opazo, H., Aramburuzabala, P., y Mcilrath, L. (2019). Aprendizaje-servicio en la educación superior: once perspectivas de un movimiento global. *Bordón*, 71(3), 15-23. DOI: 10.13042/Bordon.2019.03.0001

- Puig, J. M. y Palos, J. (2006). Rasgos pedagógicos del aprendizaje-servicio. *Cuadernos de Pedagogía*, 357, 60-63.
- Ribeiro, Á., Aramburuzabala, P., & Paz-Lourido, B. (2021). *Guidelines for the Institutionalization of Service-Learning in European Higher Education*. European Observatory of Service-Learning in Higher Education (EOSLHE). <https://www.eoslhe.eu/wp-content/uploads/2022/05/Guidelines-for-SL-Institutionalization-Validated.pdf>
- Rodríguez-Izquierdo, R. M. (2020). Service-Learning and academic commitment in higher education. *Revista de Psicodidáctica*, 25, 45–51. <https://doi.org/10.1016/j.psicoe.2019.09.001>
- Rodríguez-Zurita, D., Juaneda-Ayensa, E., Jaya-Montalvo, M., Retamales-García, L., Carrión-Mero, P. (2025). An institutional framework for education for sustainable development through service-learning in universities. *International Journal of Sustainability in Higher Education*; <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2024-0452>
- Samino, R. (2023). A service-learning program assessment: Strengths, weaknesses and impacts on students. *Intangible Capital*, 19(1), 4-24. <https://doi.org/10.3926/ic.2093>
- Santos-Rego, M.A., Sáez-Gambín, D., González-Geralgo, J. L., y García-Romero, D. (2022). Transversal Competences and Employability of University Students: Converging towards Service-Learning. *Education Sciences*, 12(4), 265. <https://doi.org/10.3390/educsci12040265>
- Solís, M. G. (2024). Resultados del aprendizaje-servicio: sus efectos en el profesorado, en el alumnado y en la comunidad. En D. Mayor, M. G. Solís y A. Granero (Eds.), *La pedagogía del aprendizaje-servicio en la universidad. Hoja de ruta para el profesorado* (pp. 189-214). Octaedro.
- Tijmsma, G., Urias, E., & Zweekhorst, M. (2023). Embedding engaged education through community Service-Learning in HEI: a review. *Educational Research*, 65(2), 143–169. <https://doi.org/10.1080/00131881.2023.2181202>
- UNESCO (2024). *La solidaridad como futuro de la educación. Perspectivas desde la experiencia iberoamericana del aprendizaje-servicio*. UNESCO y CLAYSS. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391912>
- Wayne-Westland Community Schools. (2006). *Service-Learning training & curriculum guide* (Curriculum No. 26). DigitalCommons@University of Nebraska at Omaha. <https://digitalcommons.unomaha.edu/slcecurriculum/26>
- Zarzuela, A. (2024). ¿Dónde situamos el aprendizaje-servicio? Comprendiendo los dinámicos pedagógicos de la metodología. En D. Mayor, M. G. Solís y A. Granero (Eds.), *La pedagogía del aprendizaje-servicio en la universidad. Hoja de ruta para el profesorado* (pp. 133-149). Octaedro.